

התפילה כשירה והשירה כתפילה

בעקבות ספרו של אליעזר שביד על סידור התפילה

אליעזר שביד: **סידור התפילה, פילוסופיה, שירה ומסתורין, יהדות כאן ועכשיו, ידיעות אחרונות 2009, 425 עמ'**

כל מי שעיין פעם במזמורי תהילים המצויים בשפע בסידור התפילה, יודע שהמהות העמוקה ביותר בתפילה, זו הנובעת משורש נשמתה של הנפש, מצויה ביסוד השירה והמוסיקה. אביא רק שתי דוגמאות מתוך שלל הפסוקים המדגישים עניין זה:

תַּפִּלָּה לַדָּוָד שְׁמָעָה יְהוָה צְדָק הַקְּשִׁיבָה רִנָּתִי, הַאֲזִינָה תַּפְלִיתִי; (תהילים י"ו) או "... מְזִמֹּר שִׁירוֹ לַיהוָה שִׁיר תְּהִישׁ... פָּצְחוּ וְרַנְּנוּ וְזַמְרוּ: זַמְרוּ לַיהוָה בְּכִנּוֹר בְּכִנּוֹר וְקוֹל זְמָרָה. (שם צח')

לאחרונה נשאלתי פעמים אחדות על זיקת השירה שלי לשפת התרבות היהודית, ובין היתר לתפילה. השאלות מלוות לעתים בתמיהה על מקור הזיקה בין אדם שאינו חובש כיפה לטקסטים הדתיים האלה. האם אני עושה זאת מתוך בחירה מודעת, מלאכותית או אותנטית, ומדוע אני נזקק באופן כל כך נרחב לשפה היהודית בשירי. מנעד התשובות לשאלה זו רחב ויש לו כמה וכמה שכבות שהיריעה כאן קצרה מלהכיל, אבל לאחרונה קראתי שוב בספרו של אליעזר שביד על סידור התפילה, אשר פתח לפני עוד חלון להביט דרכו אל נושא התפילה. חלון זה הציב לי גם מראה מרתקת להתבוננות על השירה בכלל ועל שירתי בפרט. אך ראשית גילוי נאות על

הקשר ביני לבין בעל הספר. פרופסור אליעזר שביד, חתן פרס ישראל, שהנחה אותי בעבודת הדוקטורט, הוא מורה ואדם שהשפיע במידה רבה, יחד עם כמה מורים נוספים, על עיצוב השקפת עולמי היהודית, השקפה שתמציתה הוא תפיסת היהדות כתרבות. תובנה זו אפשרה לי לבחור מחדש בזהותי היהודית, בחירה שיצרה מרחב יצירתי ומחשבותי של ביטוי אותנטי ליהדותי. מנקודה ארכימדית זו עמקה בי תודעת האחריות, הסולידריות והמחויבות ללאום ולעם. ספריו המצוינים בתחום הספרות, הפילוסופיה והמחשבה היהודית, חיבוריו ומאמריו בנושאי חינוך וחיבה, כמו גם הבנתו העמוקה את המושג חינוך והמעורבות העמוקה שלו במציאות התרבותית והחברתית היום, ממקמים לדעתי את שביד כאחד ההוגים והמורים המשפיעים ביותר על המחשבה היהודית בימינו. השיחות הארוכות שניהלתי עמו בביתו, שיחות המגביהות עוף אשר רגליהן באדמה הלא יציבה עליה אנו חיים, היו בין השעות המשמעותיות והמכוננות במסע חיפושי הזהות וההשתייכות התרבותית שלי. שיחה אחת זכורה לי במיוחד: אחד היוצרים שעליהם כתבתי בעבודתי היה יוסף חיים ברנר. היתה לנו מחלוקת עמוקה סביב דמותו. שביד הטיל על כתפיו של ברנר את האחריות לנתק הטרגי של בני דור המדינה לבורות ולבערות של הדורות שאחריהם, בכל הקשור למורשת

התרבות היהודית. עמדתו נבעה כמובן מהביוגרפיה האישית העומדת בתשתית כתיבת הספר. חלקתי עליו, ראיתי את ברנר כאחת מדמויות האב הנותנות לי השראה להמשיך ולעסוק בתרבות היהודית. דווקא האופן שבו ברנר שוחח עם מקורותיו היהודיים, דווקא הדיאלוג המורכב והמסוכסך שלו עם מורשתו, הוא שעודד אותי להעמיק חקור בנפשי ובזיקה שלה לתרבות היהודית ולשירת הנפש שלה. השיחה היתה סוערת ומרתקת. אני מספר את כל אלה על רקע קריאתי בספרו: **סידור התפילה - פילוסופיה, שירה ומסתורין**. מה שמשך את תשומת לבי במיוחד בספר הזה, משך, ולא הפתיע, הוא כאמור נקודת המוצא האישית והביוגרפית. מעבר לשאלת הבשלות הנפשית לכתוב על התפילה, משמעותי בעיני הפרק המהווה הקדמה אישית ובו מתאר שביד את דרכו אל סידור התפילה, המציב חוליה חיונית וחשובה במחקריו בשלשלת תולדות הפילוסופיה של הדת היהודית מהתנ"ך ועד ימינו. גם כהוגה וכחוקר, שביד מדגיש את הפרסונה של המחנך באישיותו: "... רצוני להשתתף כמחנך בהנחלת המורשת התרבותית של העם היהודי היה המניע לכתיבת חיבורי הרבים ב'מחשבת ישראל' לדורותיה. זווית הסתכלותי הייתה אקטואלית..." (שם, עמ' 9). אבל ענייני בסידור התפילה, כך מעיד שביד, עמוק אף יותר ומקורו בביוגרפיה האישית.

שביד כותב על התפילה לא רק כחוקר מרוחק, אלא מתוך חוויית התפילה עצמה, וגם מתוך לב לבה של החוויה הכל כך מוכרת בתולדות תקומת מדינת ישראל, חוויית החלוצים המורדים במסורת בית הוריהם, שהוריו הם יוצאי דופן בה. אליעזר שביד, בן להורים חלוצי העלייה השלישית, בעלי השקפת עולם ציונית סוציאליסטית, שנבדלו מחבריהם אשר דגלו במרקסיזם ובהתייחסותם למורשת התרבות היהודית בגולה. הם לא היו משוללי הגולה הקלאסיים, אלא רצו להמשיך ואף לחדש אותה. הוריו ראו עצמם מחויבים מתוך בחירה לערכי האמת והצדק שבתרבות היהודית, אך לא מחויבים להלכה הממסדית. אמו של שביד גדלה בבית דתי של 'מתנגדים', אביו גדל בבית דתי של חסידים. הנקודה הנוגעת בי עמוק בסיפור הזה, היא תיאורו של שביד את אביו שהיה "... משורר וחניך בית חסידי, שהיה מאמין על פי דרכו והתפלל תפילת יחיד, ולמעשה מעולם לא

הפסיק להתפלל, אלא שלא נזקק לצורך זה לבית הכנסת. כנחו עליו הרוח בביתו, בעבודתו ובסעודתו, ובייחוד כשערך עם ילדיו את טיוליו בשדות ארץ ישראל, היה שר מתוך התפעלות הנפש את התפילות שידע מבית הוריו..." (עמ' 11-12)

אביא כאן כמה שורות מתפילה שכתב צבי ישראל שביד, אביו של אליעזר. זהו אחד מביטויי התפילה היפים שקראתי, תפילה הנכתבת מלבו של משורר, תפילה של אדם המנווט את דרכו בארץ חדשה, יונק משורשי ניגונים עתיקים ומנסה למזג בין עולם ישן לבין בנייה מחודשת של חברה, ובתוך אלה פורצת תפילת היחיד כשירה, כמעייך זך, בחיפוש כואב אחר נתיב שיש בו ביטוי מרפא ומרווה נפש: "... רֵאָה אֱלֹהֵי כִּי לֹא לְצַפּוֹר דְּמִיתִי / הַשּׁוֹקֵדָה בְּדוּמְיָה רְאוֹת נִץ שְׁמֵשׁ רְאוֹשׁוֹ / כִּי כְּמוֹ קוֹר פּוֹרֵחַ אֶת נַפְשִׁי לְרוּחוֹת מִסְרָתִי / וּלְבוֹר בְּהַלּוֹת שְׁקַעְתִּי סֵלָה..." (עמ' 13).

לב האדם מתפלל תמיד, כתב ר' נחמן מברסלב, ואין תכונה זו מתחלקת בין חובשי כיפה לבין גלויי ראש. אולם כדי להתקרב ולחוות את התפילה לעומקה יש להתנסות, ללמוד, להתאמן. שביד כותב שאביו לימדו סוד מסודות התפילה: היכולת להתפלל נובעת מן הצורך להתפלל, הבוקע מעמקי הנפש... התפילה אינה מותנית ב"דתיות" במובנה הממסדי, גם

ירוחם לוריא

לא ב"אמונה" במובנה הדוגמטי, כי אם בתום לבו של אדם היודע שכישרונותיו השכליים אינם מוכים אותו לנצל את סביבת הטבע ואת חברת רעיו לשם אושרו האנוכי, כי אם להיפך: הם מטילים עליו חובה, שמקורה ברצון החיים החדור ביקום... (שם עמ' 13)

מתוך התובנה והעמדה הנפשית הכרוכה בה, כתוב הספר המרתק הזה ובו פרקים נפלאים המתבוננים בסידור התפילה ומפרשים אותו מנקודת מבט הגותית כשירה וכמסתורין. העניין האישי שלי בספר קשור לתהליך המרתק שאני שותף לו זה כעשור, תהליך של ייסוד קהילות הקרויות חילוניות או חופשיות, המנסות לבנות מחדש את זיקתן לתרבות היהודית, לא רק באמצעות לימוד, אלא גם על ידי חידוש מסורת של קבלות שבת, המשלבות בין התפילה והפיוט כפי שהם מופיעים בסידור התפילה לבין שירה עברית חדשה הקשורה להוויה היהודית - עברית של ימינו. יש בספרו של שביד עומק ורוחב יריעה היכולים לתת לתהליך בניית הקהילות ולתכנים שבהן גם פרספקטיבה היסטורית-תרבותית, וכן, הוא יכול לסייע להמשיג את שנעשה אינטואיטיבית, מתוך רצונם של הנפש והלב להתפלל. כל זאת מבלי להיות כבול להגדרות מחנאיות הגוזרות כליה על ביטויים אותנטיים, מבלי להגביל את הרות, אשר מטבעה אין לה גבולות.

ובמישור היותר אישי, מצאתי בספר הד לרוח ולשפת התרבות היהודית הנמשכות אל תוך רבים משירי, חלק מתוך בחירה מודעת היוצרת חיבור בין שפת המציאות לשפת התרבות, וחלק אשר מגיע מתוך שדה שכולו מסתורין, חיבור לא מודע בין נפשי לשירת הנפש הקולקטיבית היהודית רבת השכבות. אני מרשה לעצמי להביא כאן שיר מתוך ספרי נהרות נשאו קולם כהד לספרו של אליעזר שביד:

אנה

"...אנא בכתך גדלת ומינה תתיר צרונה"
(סידור תפילה)

אנא

תתירי

צרוךך,

לא בכוח,

אנא

קבלי מה

שנלקח

בכוח. אנא

פתרי

תעלומות

מלכות

בכוח. אנה

שמעי, שמרי

נפשי, ממה נפשך

אנא לא בכוח,

זכרי תפילתי

אנה

ספרו של משה יצחקי נהרות נשאו קולם, ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד 2010

רימון ספרד

יש יום ואבוא אל בסתן, בו הדכיר לקדשה ולתבל
ויין הנשמות העתיק עוד פעם יסך בי עושים.
ינחני הבשם העז בעקלקלות שביל-תועים,
תבוא תאוה בלבכי וערכו החמדה והסבל.

זמר סתו

אסיר

אסיר-השיר
כבאפל-תא
אך גם אסיר
אהבתה

אסיר-תקוה
אסיר-יאוש
מפה - יגוע
ולא ימוש -
כי היא עמו
ואלהיו
ולא ישמר
את כל חייו

עדי תקרב
תבוא עתו
עדי תשלו
אהבתו.

(מתוך ימים יש חפץ כם 1978)

שוא היא אימתך, רוחי, מפני המות:
הוא ישור בנחת, כמו הסתו הזה
ועל שירך יטיל, רחוק, נדיב, הוזה,
האדרת הכחלה של העצבת.

אמי

ליל בנתיבה רפה, ליל עזבתי
זיו יום חור הציץ ובא...
מאז לבי בלב איכה ועזובה
עודו ממתין לשובה.

עד יש אשר יעוף חלום ידעתי,
הוא החלום האמתי,
ואור לבי אחר שובי והמתי
את אהבי ואמתי.

(מתוך ענבר 1950)

מתוך הספר ירוחם לוריא, משורר, מתרגם ועורך, מאת תקוה וינשטוק לוריא, העומד לראות אור בהוצאת ספרי 'עתון 77'